

ПОШУКИ НОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

V зустріч учених-економістів Національної академії наук України і Російської академії наук (Одеса, 21—22 травня 2001 р.)

В Одесі на базі Інституту проблем ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України відбулася V традиційна зустріч учених відділень економіки НАН України і РАН.

З привітаннями до учасників зустрічі звернулися голова Одеської обласної державної адміністрації С. Р. Гриневецький, Генеральний консул Російської Федерації в Одесі М. А. Соболев, перший заступник міського голови м. Одеси Л. П. Сушкін.

С. Р. Гриневецький зробив доповідь, в якій спинився на основних проблемах розвитку Одеського регіону. Він підкреслив, що останні десять років стали періодом проб і помилок як для України, так і для Росії. Накопичено чималий досвід, який потребує ретельного аналізу. Постало багато невідкладних проблем. Терапія, що застосовувалася в нашій економіці досі, була не стільки шоковою, скільки шокуючою. Тому однією з найактуальніших є проблема посилення ролі держави. Однак важливо, щоб при цьому держава не перетворилася на гальмо розвитку, як це було раніше. Тому необхідно чітко окреслити ефективні її функції у ринковій економіці.

Найважливішим елементом державної економічної стратегії є регіональна політика. В Одеській області вона визначається транспортно-географічним розташуванням регіону і наявністю великого морегосподарського комплексу. Не випадково перші ознаки економічного зростання проявилися саме тут.

Водночас криза змінила структуру промисловості. Негативною тенденцією стало зниження питомої ваги машинобудування. Збільшилася частка харчової промисловості.

Втім, останнім часом в економіці регіону, як і загалом в Україні, спостерігаються деякі позитивні тенденції. Неухильно зростає кількість підприємств, що працюють прибутково. Якщо три роки тому внутрішній ринок продовольства складався на 60 % з імпорту, то зараз він більш як на 90 % заповнений вітчизняними товарами. Одеський регіон має великі можливості для інноваційного розвитку. Зокрема, тут зосереджено 33 % верстатобудування країни.

Академік-секретар Відділення економіки РАН академік РАН Д. С. Львов нагадав, що вчені України та Росії — члени однієї наукової спільноти і завжди конструктивно взаємодіяли.

Не так давно Указом Президента Російської Федерації створена група з розробки стратегії розвитку Росії. Така стратегія тільки розробляється, проте вже окреслюються основні стратегічні загрози для Росії. Перша — це депопуляція, що фактично є розплатою за невміле здійснення реформ. За деякими прогнозами, до 2050 р. населення Росії зменшиться на 24 млн. чол. Тут є кілька чинників. По-перше, смертність загалом досягла

дуже високого рівня. По-друге, вона «молодшає», тобто зростає кількість смертей серед людей молодих вікових груп. По-третє, значний «внесок» у показник смертності вносять «нові росіяни»: у них він у 1,5 рази вищий, ніж у середньому по Росії. Серед основних причин зниження тривалості життя називають тягар реформ, низький рівень доходів, наркоманію. Але це процеси, які лежать на поверхні. Основні ж причини — соціальна агресія і гнів, гірке розчарування в очікуваннях, відсутність чітких життєвих перспектив. У більшості населення у ході реформ відбувся серйозний соціальний і психологічний надлом.

Друга загроза — тенденції до автономізації. Соціально-економічні відмінності між різними регіонами Росії величезні. Європейські країни мають більше підстав називатися єдиною країною, ніж Росія. Не подолавши цю загрозу, країна найближчим часом зіткнеться з величезними проблемами, що мають істотне значення для її безпеки.

Третя загроза — глибока соціальна диференціація населення. 15 % громадян володіє 85 % заощаджень і 92 % власності. Рівень оплати праці дуже низький. Тому потрібна реформа прибутків і заробітної плати. Без вирішення цього питання фактично не можна забезпечити ефективний розвиток внутрішнього ринку, оскільки платоспроможний попит населення перебуватиме на мізерно низькому рівні. Так само вкрай потрібна реформа власності.

Академік-секретар Відділення економіки НАН України академік НАН України В. М. Геєць у своїй доповіді зазначив, що найважливішим на сучасному етапі є питання взаємодії суспільства, держави та економіки. Відбулися істотні зрушення і деформації у системі цінностей, утворилося суспільство тотальної недовіри. За даними соціологів, понад 50 % населення не довіряє навіть Богові. Зростає масове невдоволення населення: лише 2 % українських громадян задоволені своїм життям. Формується широкий спектр розчарування дійсністю. 90 % населення не лякає навіть розвал держави і можливість повернення до тоталітаризму, найбільше їх лякає перспектива голоду, холоду та безробіття. Водночас дедалі більше людей покладаються не на волю і підтримку держави, а на власні сили.

Доктрина невтручання держави в господарське життя і мінімізація її впливу на економіку поступово втрачає свої позиції. Дедалі більше вчених і практиків розуміють, що ефективне державне регулювання — життєва необхідність. Проте поки що цей процес не перейшов у практичну площину через відсутність прозорості. Бюджет і бюджетний процес — не прозорі і не реалістичні. У системі «суспільство—держави» замість ефективної діяльності сформувався адміністративний ресурс, що базується на авторитеті окремих особистостей.

На жаль, за останні десять років не створені довгострокові чинники економічного зростання. Різко змінилася структура капітальних вкладень. 70 % коштів витрачається на відновлення і оновлення існуючого устаткування. У найближче десятиліття в Україні вийде з експлуатації значна частина основних виробничих фондів (ОВФ), вік яких перевищить на цей час 20—25 років. Внутрішніх ресурсів явно недостатньо для їхнього оновлення. З експлуатації вибуватимуть капіталоемні виробництва. Одна з можливих альтернатив — прихід на їхнє місце малого бізнесу.

Досить серйозна проблема — безробіття. Нині воно становить 13 %. А відомо, що коли цей показник перевищує поріг 15 %, це загрожує серйозними соціальними конфліктами.

Ще одна болюча проблема української економіки — борги. Якщо в найближчі 2—3 роки вони не будуть реструктуризовані, то нам не уникнути чергової фінансової кризи.

Вкрай актуальні для України і демографічні проблеми. У найближчі десять років тільки від СНІДу ми можемо втратити 2 млн. чол.

Ректор Академії народного господарства при уряді РФ академік РАН А. Г. Аганбегян у своєму виступі наголосив на тому, що зміст ринкових реформ полягає у створенні системи динамічної рівноваги, коли платоспроможний попит врівноважується пропозицією, а також у виробленні ринкового механізму розвитку. У Росії поки що не одержали належного розвитку ринки продовольства, робочої сили, нерухомості, кредитний і фондовий ринки, не сформувалося досить сильне економіко-конкурентне середовище (а саме воно змушує товаровиробника вдосконалювати свою продукцію, технології її одержання і організацію виробництва). Дві третини російських підприємств мають борги. Немає рівних умов конкуренції.

За даними західних консалтингових фірм, які детально вивчили ситуацію, Росія у найближчому майбутньому може забезпечити 8 % зростання на рік, якщо будуть створені рівні умови конкуренції і зняті адміністративні перешкоди для бізнесу. І тут велику роль має відіграти держава: вона повинна сформулювати і впровадити «правила гри» і сама строго їх дотримуватися. Найпотужніші стимули розвитку — приватновласницькі. У Росії склалося три типи приватної власності: нова приватна власність, тобто новостворена; приватизована власність, що одержала ефективного власника; приватизована власність, яка не має ефективного власника.

Один з ключових моментів реформ полягає у перетворенні власності і формуванні класу ефективних власників. Тільки тоді ми одержимо ефект від реформ. Так само потрібна реформа прибутків і заробітної плати.

Директор Інституту економіки НАН України академік НАН України І. І. Лукінов детально спинився на питаннях інтеграції і дезінтеграції у сучасному світі, проблемах глобалізації та її впливу на різні групи держав, а також на ролі держави у трансформаційних процесах.

На сучасний розвиток впливають два діаметрально протилежні процеси, що відбуваються у світі: інтеграції і дезінтеграції. Ці тенденції прямо протилежні, перебувають у діалектичному протиріччі та єдності і, по суті, являють собою дві сторони однієї медалі. Їх не можна не враховувати, створюючи теоретичні схеми і розробляючи практичні заходи економічної політики. Інакше економічна політика наших держав буде не реалістичною і не конкурентоспроможною. Вона не зможе забезпечити умови для економічного зростання і одержання реального ефекту.

Що ж до проблеми глобалізації, то вона не така однозначна, як це здається на перший погляд. Деякі вчені і практики співають цьому явищу дифірамби, а деякі вважають його мало не злом. Насправді істина полягає в тому, що одні країни виграють від глобалізації, а інші, навпаки, залишаються у програвші. Причому виграють від неї, як правило, найрозвиненіші країни. А держави другого ешелону і найменш розвинені — програють. І Україна, і Росія повинні виробити реальні стратегії свого розвитку в умовах глобалізації і, якщо потрібно, — захисту від глобалізації.

Не менш важливою є і проблема державного регулювання економіки. Сучасний ринок — не хаотична гра ринкових сил. Це, насамперед, поєднання ринкової мотивації і державного регулювання економіки. І ті постсоціалістичні країни, які будували свою

економічну політику на основі ринкового фундаменталізму, рано чи пізно залишалися біля «розбитого корита». Україна і Росія не повинні повторити ці помилки.

Президент Інституту економічних стратегій (Росія) доктор економічних наук Б. Н. Кузик розглянув проблеми розвитку високотехнологічного комплексу (ВТК) Росії і напрями його взаємодії з ВТК України. Кількість спеціалістів у ВТК Росії скоротилася у 2—2,3 рази, зношеність ОВФ сягає 60—70 %. Рівень розвитку російських критичних технологій подвійного застосування незадовільний.

Розвиток ВТК Росії має здійснюватися на основі трьох підходів: позиціонування Росії на ринках цілого ряду країн (Сирія, Китай, Єгипет, Алжир і т.д.); формування у ВТК потужного сектора з виробництва продукції для паливно-енергетичного комплексу; бюджетного фінансування.

Інтеграція, що здійснюється «згори», далеко не завжди ефективна. Досвід показав, що найчастіше дієвішою є інтеграція «знизу». Тому необхідно розробляти інтегровані бізнес-плани з українською стороною (вони вже створюються) і здійснювати їхнє впровадження.

Директор Національного інституту проблем міжнародної безпеки при Раді національної безпеки і оборони України академік НАН України С. І. Пирожков підкреслив, що науковці мають розробляти серйозні пропозиції щодо економічної взаємодії України з Росією і виносити їх на рівень керівників двох держав. Президент України вже видав спеціальне розпорядження, яке стосується стратегії взаємодії України з РФ. Та поки що торговий оборот між ними, на жаль, скоротився, і вони багато в чому втратили ринки один одного. До першочергових завдань, які потребують оперативного вирішення, належить відмова від подвійного оподаткування, оскільки воно призводить до істотного подорожчання товарів. Потрібна кооперація у високотехнологічній сфері. Тут Україна і Росія окремо не можуть бути конкурентоспроможними. Дуже перспективним є широке використання транзитних можливостей України в інтересах Росії і навпаки, а також можливостей прикордонного співробітництва.

Почесний директор Інституту міжнародних економічних і політичних досліджень РАН академік РАН О. Т. Богомолів зазначив, що глобалізація економічного розвитку зумовлена об'єктивними причинами і теоретично відкриває можливості для всіх. На практиці ж виходить, що для одних вона благо, а для інших — лихо. Україна і РФ мають зважити, які блага і які загрози несе їм глобалізація. Інтеграція та глобалізація— нові етапи інтернаціоналізації. Зовнішній ринок з доповнення до внутрішнього перетворюється на його органічну складову. Рушійна сила глобалізації— транснаціональні корпорації (ТНК). У Росії вони тільки зароджуються. І якщо ми хочемо бути не жертвами глобалізації, а одержувати від неї дивіденди, то маємо створювати відповідний інструментарій — ТНК. Глобалізація пришвидшується, коли зникають перешкоди (насамперед митні) на шляху руху товарів, капіталу, робочої сили. Уже спостерігається лібералізація митних правил. У структурі світової торгівлі так само відбуваються серйозні зміни: зменшується частка сировинних товарів і зростає кількість готової продукції. При цьому процес глобалізації відбувається вкрай нерівномірно: одні від неї одержують вигоди (передусім ті країни, що визначають хід процесу), а інші — «стусани». Щоб захиститися від негативних наслідків глобалізації, потрібно насамперед проводити обґрунтовану, виважену політику щодо відкритості економіки, брати участь у регіональній інтеграції, створювати транснаціональні корпорації.

Завідувач відділу Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України член-кореспондент НАН України О. Г. Білорус також звернувся до проблем глобалізації.

Він зазначив, що останні десять років стали періодом важких соціальних експериментів. І необхідно з'ясувати, як наші країни вписуються в технотронно-інтелектуальну економіку. Маємо вчитися виживати в глобальному середовищі, захищатися від глобалізації з допомогою національних і регіональних стратегій розвитку. Величезна роль у справі захисту внутрішньої системи належить державі. Останнім часом увійшло в ужиток нове поняття — «безпека розвитку», що включає соціальні, політичні і культурні аспекти. До розвитку треба підходити нетрадиційно. Принцип «наздогнати і перегнати» не завжди себе виправдовує. Тому слід шукати нову ідеологію розвитку, яка має базуватися на технотронно-інформаційній основі.

Дуже актуальним завданням є розвиток малого бізнесу як одного з форпостів ринкових реформ в Україні. У нас 150 тис. малих підприємств, з яких 100 тис. не працює. Є чимало людей, готових започаткувати свою справу, але для цього має бути істотно послаблений податковий прес і створене відповідне конкурентне середовище.

Директор Інституту міжнародних економічних і політичних досліджень РАН академік РАН А. Д. Некипелов підкреслив, що 2000 рік для Росії був досить успішним. Сформувався цілий ряд позитивних тенденцій, але важливо їх закріпити у стратегічній перспективі. Інвестиції в основний капітал зросли на 17 %. Активізувався товарообіг. Добре складалася зовнішньоекономічна кон'юнктура. Зберігається висока динаміка споживчих витрат і капітальних вкладень.

Важливим етапом в економічній політиці стала розробка програми Грефа, особливістю якої є орієнтованість на принципово нову структуру: йдеться про спробу переходу від сировинної до високотехнологічної структури. Не менш вагомим чинником може стати зміна ролі держави, зокрема її місця у перерозподілі ресурсів. Економічна система, створена в попередні роки, нині дуже деформована. Особливої уваги потребують інституційні питання, зокрема проблеми керування державними активами. Адже у деформованій системі вони практично залишилися не керованими, нічийними.

У виступі заступника академіка-секретаря Відділення економіки НАН України академіка НАН України О. М. Онищенко зазначалося, що реформи в АПК в усіх постсоціалістичних країнах відбуваються дуже непросто. На їх перебіг впливає багато чинників: політичні, економічні, соціальні, ментальні тощо. Причому в різних країнах є відмінності у механізмах проведення реформ.

Процес трансформацій в аграрному секторі України відбувався у два етапи: перший — до грудня 1999 р. і другий — після грудня 1999 р. Нині земля розподілена на земельні паї, видані відповідні документи. Присадибні ділянки приватизовані. Формально існує право купівлі-продажу землі. Але цей процес стримується рядом факторів і припинений до введення Земельного кодексу. Дуже багато бажаючих скупили землю за безцінь.

Колгоспи перетворені на КСП. Передбачалося, що, створивши їх, ми підвищимо мотивацію до праці. Але цей процес ішов «згори»: селяни не усвідомили і глибоко не сприйняли суть перетворень. Крім того, процес трансформації колгоспів ускладнився такими несприятливими умовами, як високий рівень інфляції, невігідне для сільськогосподарського виробника співвідношення цін і т.д.

Особливостями процесу трансформації в аграрному секторі стало те, що основна маса селян була мало поінформована про суть реформ, і вони проводилися під тиском місцевих органів влади. Всі новостворені сільськогосподарські підприємства мають обмежену кількість фундаторів. Основна маса членів КСП — наймані працівники. Досвід показує,

що практично не можна одержати кредити під заставу, оскільки матеріальні активи новостворених підприємств обмежені. Дуже часто просто нема що закладати.

Найважливішим завданням економічної теорії і практики в агропромисловій сфері є не тільки реформування форм господарювання, а й створення механізму економічного регулювання роботи нових аграрних структур.

Академік РАН В. І. Маєвський спинився на проблемах еволюційної економічної теорії та її прикладних аспектах, підкресливши, що теоретична база, на якій будуються реформи нині, викликає більше запитань, ніж дає відповідей. Зокрема це стосується інноваційної складової економічного розвитку. Теорія рівноваги передбачає не тільки досягнення рівноваги, а й її порушення. Йдеться про те, що новатори вторгаються у систему, порушують її рівновагу, а потім система рухається до рівноваги. Для ефективного розвитку інноваційного процесу потрібні довгострокові кредити. Тому вкрай необхідно створити банк реконструкції і розвитку, який давав би кредити на 10—12 років, причому за ставкою, нижчою від середньоринкової. На відміну від економічних суб'єктів, зорієнтованих на максимізацію прибутків, новатори, «осідлавши борги», йдуть уперед, розраховуючи, що їхній ризик окупиться з лихвою.

Розподіл суб'єктів на новаторів і консерваторів досить умовний. З плином часу, під впливом комплексу чинників і мотиваційних аспектів новатор може трансформуватися у консерватора і навпаки. Причому новатори і консерватори борються між собою за ресурси, щоб задовольнити свої інтереси. У радянській системі дуже добре «працювали» механізми входження новаторів в економічну систему і дуже погано — механізми виходу з неї консерваторів. Це значною мірою зумовило зниження ефективності самої системи.

Доктор економічних наук професор А. К. Покритан підкреслив необхідність і корисність зустрічей учених-економістів України і Росії для обговорення найактуальніших питань економічного розвитку.

Економіка колишнього СРСР не була готова до ринкових реформ. Та й пізніше, коли вже почалися економічні трансформації, реформатори так і не визначилися, до якої моделі ринку рухатися. Адже ринкові моделі XIX — початку XX ст. і сучасна ринкова модель принципово різняться між собою.

Вільний ринок XIX — початку XX ст. — це система, функціонування якої визначалося переважно «грою» ринкових сил. Роль планового начала була зведена до мінімуму. Сучасний же ринок високомонополізований, соціально орієнтований, і він, по суті, є плановим: 40 % світового обороту планується. Значна кількість галузей і товаровиробників працює не на невідомий ринок, а «на замовлення» за укладеними заздалегідь контрактами. На сучасному ринку залишається дедалі менше невідомих споживачів.

Ми ж у ході проведення реформ відмовилися від планового начала і тому були відкинуті на півстоліття назад. Наше виробництво не може існувати без відповідного регулювання. Але потрібне не «жорстке» командне адміністрування з його перекрученими формами, як це було в СРСР, а індикативне планування, яке з успіхом використовується в усьому цивілізованому світі. СРСР був «розчавлений» протиріччям між директивним плануванням і ринком.

Ректор Одеського державного економічного університету, доктор економічних наук професор М. І. Звіряков зазначив, що у ході дискусії порушено ряд надзвичайно важливих

питань: створення банку реконструкції і розвитку, впливу економічної теорії на хід економічних реформ, соціальної складової реформ і деградації соціуму тощо. Щоправда, у наш час рівень дискусії, наприклад з аграрних проблем, набагато нижчий, ніж був на початку століття. Тим часом проблеми оплати праці у сільському господарстві, ренти, оренди і купівлі-продажу землі — надзвичайно актуальні.

Не менш, якщо не більш важливі і соціальні аспекти реформ. Необхідно перебороти найтяжчі соціальні деформації. Наприклад, у нас 22 % дітей шкільного віку не відвідують школу. А тим часом у США прийнято довгострокову програму підвищення рівня інтелектуалізації суспільства і розвитку нації, реалізується програма збільшення кількості студентів та університетів. Створення нових університетів — це дуже дорогий захід, тому забезпечується ще й дистанційне навчання.

Що ж до захисту від негативних наслідків глобалізації, то тут маємо враховувати, що у структурі нашого народного господарства висока питома вага металургійної і хімічної промисловості. Якщо Кіотський протокол «запрацює» на повну силу, то невідомо, як це позначиться на нашій економіці.

Підбили результати зустрічі академіки-секретарі відділень економіки РАН і НАН України Д. С. Львов і В. М. Геєць.

VI зустріч учених-економістів НАН України і РАН було запропоновано провести навесні 2002 р. у Санкт-Петербурзі.

І. ГАЛИЦЯ,
кандидат економічних наук,
учений секретар Відділення економіки НАН України,
Л. АНОСОВА,
доктор економічних наук,
учений секретар Відділення економіки РАН